

האם אפשר לעשות פרה אדומה בהיעדר מקדש בנוי?

ר' הלל בן שלמה

כאשר אנו באים לחדש את מצוות הפרה האדומה, חשוב לברר אם ניתן לעשות זאת בימינו, כאשר המקדש עדיין עומד בחורבנו. על פי ההלכה המקובלת, ניתן להקריב קרבנות גם כשאינן בית בנוי (משנה עדויות ח, ו; רמב"ם הל' בית הבחירה ו, טו). האם גם את הפרה האדומה ניתן לעשות כאשר הבית אינו בנוי, או שמא ישנו דין מיוחד לגבי הפרה האדומה, המונע מלעשות אותה בזמן החורבן?

מהי הסברה להצריך בית עבור הפרה האדומה?

בניגוד לקרבנות אשר מוקרבים על גבי המזבח, בתוך שטח העזרה, הפרה האדומה נעשית מחוץ למחנה – אל מול המקדש. לכאורה ניתן לומר, כי אם בשביל הקרבת הקרבנות המוקרבים בתוכו, אין אנו זקוקים למקדש עצמו, על אחת כמה וכמה, בשביל עשיית הפרה האדומה, שנעשית מחוצה לו, אין צורך בקיומו של המקדש עצמו. כך באמת עולה מדברי "הלכות ארץ ישראל" המיוחס לטור, ומדברי כמה מהאחרונים, שאין לחלק ביניהם.¹

אמנם, רבים מהמחברים נקטו, כי הפרה צריכה להיעשות אל מול ההיכל, וקיומו מעכב בשביל השריפה. זאת, על פי הפסוק: "והזה אל נכח פני אהל מועד" (במדבר יט, ד); וכפי שנתבאר במשנה במידות (ב, ד): "שהכהן השורף את הפרה עומד בראש הר המשחה, ומתכוון ורואה בפתחו של היכל בשעת הזיית הדם".

1 לשון המיוחס לטור, בדין קדושת הארץ (סעיף א): "לעניין קרבן ובזמן הזה אם היה הבית ברשותינו... והיינו צריכים להביא נשים מעוברות שילדו במקום שמור ויגדלו בניהם במקום שמור לעשות פרה אדומה על ידיהן לכשיגדלו". כך הם דברי הרב שמואל דוד לוויין בספרו "טהרת הקודש" (פיעטרקוב תר"צ) העוסק בעניין עשיית הפרה האדומה בימינו. וכך יש ללמוד מדבריהם של כמה מהאחרונים, כפי שיבואר להלן.

האם אפשר לעשות פרה אדומה בהיעדר מקדש בנוי? • ר' הלל בן שלמה

המשנה אינה מתייחסת במפורש למציאות בה הבית אינו קיים, אבל בספרי לפרשת חוקת (פסקה קכג) מופיע לימוד, לפיו המבנה של "אהל מועד" חייב להיות קיים בשלמות בשביל שהפרה תהיה כשרה: "אל נוכח פני אהל מועד – שאם לא הוקם המשכן או אם קיפלה הרוח את היריעה לא הייתה פרה נעשית חטאת". בדומה לזה יש מהמחברים המצטטים את הלימוד של הגמרא בזבחים (מ ע"א) מהמילים "באהל מועד" לגבי הזאת הכהן הגדול ביום הכיפורים בתוך ההיכל: "שאם נפחתה תקרה של היכל – לא היה מזה".²

הבדל בין המשכן למקדש

בירושלמי למגילה (פ"ג ה"ה) נאמר, כי המשכן הוקם באחד בניסן, ולמחרת, בשני בניסן, נשרפה הפרה האדומה. דברי הירושלמי הללו מובאים ברש"י במסכת גיטין (ס ע"ב ד"ה ופרשת פרה אדומה) המבאר, שלא ניתן היה לעשות את הפרה ללא עשיית המשכן קודם: "וקודם לכן לא יכלו לעשותה דבעינן והזה אל נכח פני אהל מועד". דברים אלו מתאימים לדברי הספרי הנזכרים, לפיהם אי אפשר לעשות את הפרה בלי קיומו של אהל מועד.

אמנם, ישנה סברה גדולה לחלק בין משכן המדבר לבין בית העולמים. עשיית המשכן אל נוכח "אהל מועד", היא עיקר המצווה האמורה במדבר. אם האהל אינו קיים – אין שם קרקע מקודשת, ואין כל אפשרות לומר, שמצוות התורה מתקיימת. ממילא, לא שייך לעשות את הפרה באופן זה. אולם בבית העולמים, בפרט אם נאמר שקדושת המקום לא בטלה, וניתן להקריב שם קרבנות גם בלי בית, הרי שישנה משמעות למקום גם בלי מבנה קיים.

2 בין השוללים עשיית פרה ללא בית: שו"ת דברי יציב (רבי יקותיאל הלברשטאם, האדמו"ר מצאנז, תשנ"ו-תשס"ד; חושן משפט סימן קכא, תשובה משנת תשכ"ו, שבועות ספורים אחרי מלחמת ששת הימים. וטען שכך היא הבנת החינוך, הכותב במצווה שצו, שהמצווה נהגת בזמן הבית; אך בפשטות אינו מוכרח. שהרי גם על הקרבנות כתב כן, ולא חלק על ההלכה שמקריבים אע"פ שאין בית, ויש לומר, שאורחא דמילתא נקט). משנת יעקב על הרמב"ם (הרב יעקב ניסן רוזנטל, שהיה אב"ד בחיפה, וראש ישיבת הגר"א, תשס"ג; בית הבחירה ב, ד אותיות ז-ח, פרה אדומה ג, ד). תורת הקודש (רבי מרדכי אילן, שהיה אב"ד בת"א, מהדורה קמא תש"ט, מהדורה מחודשת תשס"ו, בתוך דבריו בחלק א סימן ד; אם כי בהמשך דבריו שם קצת פקפק במה שכתב בתחילה בעניין, ובחלק ב סימן כט כתב שאפשר לעשות פרה בלי בית, ויש מקום לומר שזו מסקנתו). שו"ת הרב הראשי (הרב מרדכי אליהו תשמ"ח-תשמ"ט, סימן קלח; מכתב קצר שכתב הרב אלי בן דהן בשמו, בתשובה לשאלה הנידונה, אם כי ייתכן להבין בכונתו, שאין לנו אנשים טהורים כיום שיכולים לעשות זאת, ולא מצד היעדר הבית). הרב שלמה גורן (מעלין בקודש גיליון ז, "פרה אדומה בזמן הזה" עמ' 145-149; ואף על פי שכתב, שיש בעיה לזהות את המקום שמול ההיכל, נראה מדבריו, שזהו טעם נוסף ולא שאם היו מזהים את המקום הדבר היה מתאפשר בלי היכל בנוי). שיח יצחק על סנהדרין א (תשע"ו-תשפ"ב; הרב יצחק בצרני, עמ' 98-99). טעם ודעת על הלכות פרה אדומה (הרב יחיאל פישוהוף, בני ברק תשע"א, ביאורי הלכה סוף פרק ג). פרופסור אשר ז' קאופמן (מעלין בקודש גיליון ב, "פרה אדומה ובניין המקדש – מעגל קסמים?" עמ' 104-107). וכן בהסכמותיהם של הרב אברהם צבי קמאי (שהיה רב העיירה מיר וראש הישיבה שם) והרב שמואל אביגדור דרשינצ'סקי (שהיה רב בוולוז'ין) לספר "טהרת הקודש".

כשם שיש לומר סברה זו לגבי דברי הירושלמי המובאים ברש"י, כך גם יש לאומרם לגבי דברי הספרי הנ"ל, השולל את עשיית הפרה קודם שהוקם המשכן או לאחר שגללה הרוח את היריעה. והיינו, שכאשר המשכן אינו קיים בשלמותו, לא ניתן לעשות את הפרה. אבל אם ההיכל אינו בשלמותו, עדיין אין בכך פגיעה בהגדרת המקום "נכח אהל מועד", מאחר שקדושת המקום עדיין קיימת. ובאמת, הרמב"ם בהלכותיו, למרות שהוא מזכיר את ההזאה המתבצעת לכיוון ההיכל (הל' פרה אדומה ד, ה; הל' בית הבחירה ו, ה), אינו מזכיר את הדין המובא בספרי לגבי הצורך בהיותו של "אהל מועד" שלם (שעל פי הסברה המבוארת, הוא דין שלא נאמר לדורות). סברה זו מובאת בדברי כמה מהמחברים בנוגע לעשיית הפרה האדומה, וגם בנוגע לנושאים נוספים, כפי שיבואר להלן.³

גם כשההיכל אינו קיים – עדיין מקומו נחשב "אהל מועד"

ההבדל בין המשכן למקדש מתבאר על פי סברה זו בדברי החפץ חיים (ליקוטי הלכות זבחים לד, א, זבח תודה ד"ה שלמים ששחטן) בנוגע לדין אחר. בכמה מקומות בגמרא נאמר, כי שלמים שנשחטו לפני פתיחת דלתות ההיכל פסולים, משום שנאמר "ושחטו פתח אהל מועד" – דווקא כאשר הוא פתוח ולא כשהוא נעול (עירובין ב ע"א; יומא סב ע"ב; זבחים נה ע"ב). דין זה אינו סותר את ההלכה שמקריבים אף על פי שאין בית, כפי שמבאר הרשב"א (שבועות טז ע"א), שדווקא כאשר יש פתח ודלתות יש צורך בהיותם פתוחים, אולם כאשר אין פתח ודלתות ואין בית כלל, הפתיחה אינה מעכבת. כך הם גם דברי התוספתא (עדויות ג, ג): "שמעתי ששוחטים אף על פי שאין פתחים".

הגמרא בזבחים שם אומרת, שבמשכן השלמים נפסלים אם הם נשחטו קודם הקמת המשכן או אחרי שהלוויים יפרקו את המשכן. דברים אלו נראים כסותרים לסברת הרשב"א, שהרי אין כאן פתח ודלתות ואין כאן בית, ובכל זאת השחיטה פסולה בגלל היעדר הפתיחה. החפץ חיים מבאר על פי הסברה הנזכרת, כי במשכן היעדר המבנה יוצר פגיעה בקיומו הכללי, ואין כאן "אהל מועד". אולם בבית המקדש, היעדר המבנה אינו גורע מקדושת

³ בנוגע לפרה האדומה הסברה מופיעה בספר טהרת הקודש (עמ' 16), בפירוש עלי תמר על ברכות (פ"ד ה"ה; הרב יששכר תמר, תל אביב תשל"ט), ובספר תורת הקודש (חלק ב סימן כט). בספר תורת הקודש שם גם מודקדק מלשון הספרי הכותב דווקא לגבי המשכן, שאם הוא עוד לא הוקם או אם הרוח קיפלה את היריעה כי הפרה אינה כשרה – כי במקדש דין זה אינו שייך, וניתן לעשות את הפרה בלי בית (וכן ביאר בהרחבה הרב עזריה אריאל בספר "פרה אדומה כהלכתה" עמ' 431-435, גם בהשוואה למקומות אחרים בספרי, שפשטות הדברים היא כחילוק זה).

במאמרו הנ"ל של פרופ' קאופמן במעלין בקודש דקדק מרש"י בגיטין, שלא ניתן להקריב ללא היכל, ובהערה שם הסכים עמו לדקדוק זה העורך הרב צבי שלוח. שניהם לא עמדו על הסברה הפשוטה הנזכרת, לחלק בין המשכן לבין המקדש. סברה זו נכתבה על ידי הרב שמשון אלבום במאמר תגובה למאמרו של פרופ' קאופמן (מעלין בקודש גיליון ג: "מצוות פרה אדומה והכנותיה בימינו" עמ' 183-186); ופרופ' קאופמן עצמו פרסם כעבור תקופה תגובה לתגובה (מעלין בקודש גיליון ט "בעניין ראיית פתח ההיכל בזמן הזיית דם הפרה האדומה" עמ' 201-202), אך גם בתגובתו האחרונה הוא אינו מתייחס כלל לחלוקה זו.

האם אפשר לעשות פרה אדומה בהיעדר מקדש בניו? • ר' הלל בן שלמה

המקום, לאור ההלכה שהקדושה הראשונה לא בטלה, וממילא המקום עדיין מוגדר "אהל מועד". לאור הדברים הללו, מסתבר לומר, שגם לגבי הפרה האדומה החפץ חיים יסבור, שניתן לעשותה ללא בית קיים.

סברה זו כותב גם הגרי"ז בחידושו על זבחים (מ ע"א) בנוגע לזריקת הדם. בספרא על ויקרא (דיבורא דנדבה פרשה ד סוף פרק ד אות יד) נאמר, שמה שצריך לזרוק את הדם על המזבח "אשר פתח אהל מועד", הכוונה היא "ולא בזמן פירוקו ולא בזמן שגללה הרוח את היריעה". והיינו, שכשהמשכן אינו בשלמותו – הוא אינו נחשב "אהל מועד" – כמו שנאמר לגבי שחיטת השלמים, וכמו שנאמר לגבי הזאת דם הפרה האדומה. הגרי"ז מדגיש, כי דין זה נאמר דווקא לגבי המשכן, שאין לו קדושת מקום. אבל לגבי המקדש, ניתן לזרוק את הדם גם בהיעדר המחיצות, שהרי מקריבים אף על פי שאין בית. הגרי"ז אף מוסיף, כי אף על פי שישנו דין המתייחס להיכל, שאם נפחתה התקרה שלו – הכהן לא היה מזה, הרי שזהו דין מיוחד בהזאות הפנימיות, שלגביהן נאמר דין זה – אולם במצוות אחרות השייכות להיכל, כמו לגבי הקטרת הקטורת, קיום ההיכל אינו מעכב. מדברים אלו יש ללמוד אף בדעת הגרי"ז, כי ניתן לעשות את הפרה האדומה אף כשאין היכל.⁴

פסול "נפחתה תקרה של היכל"

הבנת הגרי"ז, שפסול "נפחתה תקרה של היכל" לא נאמר לגבי דברים אחרים פרט להזאות, מסתברת מאוד מלשון הגמרא לפיה הלימוד מהמילים "אשר באהל מועד" אינו בא ללמד אותנו על משמעות המושג "אהל מועד" אלא רק מייטור הכתוב: "האי 'באהל מועד' מאי עביד ליה" (ועומד על דקדוק זה הרב יוסף ענגיל בשו"ת בן פורת חלק ב סימן ט). גם הרמב"ם בפסיקותיו, הביא את פסול "נפחתה תקרה של היכל" רק לגבי ההזאות ביום הכיפורים (הל' עבודת יום הכיפורים ה, כג) – ואפילו לא לגבי שאר ההזאות הפנימיות (ואם כן משמע, שבדברים אחרים להם יש צורך בהיכל, הוא אינו סובר שיש כזה פסול). יש להוסיף, כי אף אם היינו רוצים לומר, כי הלימוד הוא ממשמעות הכתוב ולא מהייתור (כפי שנראה שהבין בספר "טעם ודעת", ביאורי הלכה – פרה אדומה סוף פרק ג, השולל את עשיית הפרה ללא בית) – אין הכרח להבין, כי פסול נפחתה תקרה של היכל קיים בהיעדר ההיכל כולו. זאת, משום שגם לגבי פסול זה ניתנת להיאמר סברת הרשב"א הנ"ל לגבי שחיטה קודם פתיחת הדלתות, שכאשר אין בית, הרי שהדלתות אינן מעכבות – והוא הדין גם כן, שהתקרה אינה מעכבת (וכתב כן בשו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן א אות צח). אמנם, בערוך השולחן העתיד (קסד, ו) לא כתב כסברה זו אלא דווקא הדגיש, כי יש

4 כך גם נראה מדברי מחברים נוספים המתירים הקטרת קטורת או הדלקת המנורה גם כאשר נפחתה תקרת ההיכל או אפילו בלי היכל – ראה במשנת יעב"ץ (לרב יעקב בצלאל ז'ולטי, נדפס לראשונה ירושלים תשי"ד), יורה דעה סימן כז, תורת הקודש חלק א סימן ה אות א, ומור וקציעה סימן תרע (כן כתב הרב עזריה אריאל בספרו הנ"ל שם בשמו, וצ"ע כי לכאורה אין הכרח להבין כך בדעתו שם).

ללמוד קל וחומר לפסול את ההזאות כאשר ההיכל כולו אינו קיים. מכל מקום, אף הוא לא כתב דין זה אלא לגבי ההזאות, ולא לגבי דינים אחרים, ונראה להבינו כפי שנתבאר לעיל.

האם ישנה חובה לראות את ההיכל?

בפירוש משנת יעקב על הלכות בית הבחירה (ב, ד) ביאר, כי בפרה האדומה ישנו דין מיוחד שאינו קיים בשאר הקרבנות, והוא דין "ראיית ההיכל". והיינו, שהכהן השורף את הפרה צריך לראות את ההיכל בשעה שהוא מזה את הדם; וכלשון המשנה הנ"ל במידות. ממילא, כאשר אין היכל, המצווה אינה יכולה להתקיים.

ואמנם, בלשון המשנה במידות הנ"ל נזכר, כי הכהן העומד בהר המשחה היה רואה את ההיכל בשעת ההזאה, וכן הוא גם בלשון הרמב"ם (הל' פרה אדומה ד, ה): "היזה ולא כיוון כנגד ההיכל פסולה, שנאמר 'אל נכח פני אהל מועד' - עד שיכוון כנגד ההיכל, ויהיה רואהו". כך גם מופיע בדברי הראב"ד בהשגה (שם ד, ו) המדקדק מהמשנה במידות, שצריך לכוון ישירות כנגד ההיכל (ולא כמו הרמב"ם הסובר, שאם כוון שלא בדקדוק ההזאה כשרה): "אלמא בעינן כיוון וראיה".

למרות הדברים הללו נראה כי אין קיום ההיכל מעכב. משום שאם אנו מתייחסים למקום כקדוש גם בהעדר ההיכל, הרי שברגע שרואים את מקומו של ההיכל אנו מקיימים את מצוות הראייה הנדרשת (במאירי יומא טז ע"א ומידות ב, אף הזכיר ראיית "קרקע ההיכל", וברור שלהבנתו הנידון הוא המקום ולא המבנה).⁵ ובאמת, במשנה בפרה (ג, ט) נאמר, שצריך להזות "כנגד בית קודש הקדשים", ולא נזכר שם שצריך לראות את ההיכל. מסכת פרה היא המקום העיקרי של הנושא, והדעת נותנת להעדיף ללמוד ממנה על פי דקדוק ממוקם אחר, כמו מסכת מידות, שם הנושא הוזכר בדרך אגב, ובהחלט ניתן להבין, שהכוונה שם לאופן הרגיל והמצוי בזמן הבית, שהוא הזמן בו עוסקת מסכת מידות.⁶

5 מהגמרא ביומא שם משמע שרואים אל תוך ההיכל מעל המזבח, ולא מדובר בראיית הקרקע. נראה לעמוד על הבדל בין נוסח המשנה לפנינו במידות: "שהכהן השורף את הפרה עומד בראש הר המשחה", לבין הנוסח המצוטט בגמרא ביומא "עומד בהר המשחה", בלי המילה "בראש". ובאמת, אם הוא עומד בראש ההר, הרי שראייתו היא כלפי מטה (משום שהר הזיתים גבוה מהר הבית), ואז ישנה אפשרות שהוא יראה את הקרקע. ואמנם, המאירי אינו מזכיר את הלשון "בראש הר המשחה", אך בהחלט ייתכן, שגרסה זו הייתה לפניו, ועל כן הבין שאין מדובר בראייה בקו ישר.

6 הלשון "כנגד בית קודש הקדשים" מלמדת אותנו על הכיוון הנדרש, ולא דווקא כלפי בית הבנוי באותו מקום. לשון זו מופיעה גם במשנה בברכות (ד, ה-ו) לגבי כיוון התפילה "כנגד בית קודש הקדשים", וזה בוודאי דבר שאינו תלוי בקיומו של הבית בפועל, וגם בזמן החורבן יש להתפלל לכיוון זה (אף לפי הסובר שהקדושה הראשונה בטלה).

נראה לבאר בכך את ההבדל בין המשנה במידות למשנה בפרה, שהמשנה במידות מתייחסת למציאות של מקדש עומד על תילו, ואז הכהן מזה לכיוון ההיכל, וזו המציאות הרגילה. גם המשנה בפרה מתייחסת למציאות רגילה בה יש מקדש, והיא מזכירה שאם ההזאה לא הייתה לכיוון ההיכל היא פסולה, אך עצם דין ההזאה הנזכר בה, שהוא צריך להיות לכיוון קודש הקדשים, נכון גם כשהמקדש חרב.

האם אפשר לעשות פרה אדומה בהיעדר מקדש בנוי? • ר' הלל בן שלמה

ייתכן גם לומר, שאין צורך לראות את מקומו של ההיכל עצמו, ודי בהבטה לכיוונו של ההיכל, אלא שהרמב"ם והראב"ד באו להדגיש לנו, שלא יזה לכיוון אחר.⁷ ובאמת, עצם דין הראייה שכתב המשנת יעקב אינו ברור, והוא עצמו כותב, שדבריו מבוססים על הגרי"ז (הל' פרה אדומה ד, ה) המצריך את הראייה, ואילו לפי החזון איש (פרה ז, א) אין דין כזה של ראייה.⁸ ובאמת, בתורה נאמר רק שהכהן מזה "אל נכח אהל מועד", ולא נזכרת ראייה דווקא.⁹ על פי המבואר לעיל, גם לדעת הגרי"ז, ניתן לעשות את הפרה בהיעדר ההיכל.

סיכום

למרות ההלכה הברורה, שמקריבים אף על פי שאין בית, מחברים רבים כותבים, כי לא ניתן לעשות פרה אדומה בהיעדר היכל הבנוי בשלמותו. אמנם, לאחר העיון בראיותיהם ובדברי חז"ל והראשונים, נראה שיש מקום רב להכריע דווקא כמו המחברים הכותבים, כי אף בהיעדר הבית ניתן לעשות פרה אדומה. שנזכה לעשותה בקרוב – במהרה בימינו.

על פי זה נראה לבאר את השמטת לשון "פתח ההיכל" מהמשנה בפרה, למרות אזכורה במשנה במידות; דבר שהתקשה בו התוספות יום טוב בביאורו למשנה בפרה שם. התוספות חדשים שם יצא לחדש בשביל ליישב את המשניות, שישנו דין מיוחד לפתוח את דלתות ההיכל בשביל עשיית הפרה; אולם דין זה אינו נזכר בגמרא או ברמב"ם.

עוד יש להעיר, כי במשנה במידות נאמר שהכהן היה "מכוון ורואה בפתחו של היכל". ומשמע שצריך לראות את הפתח עצמו. אולם בנוסח משנה זו המצוטטת בגמרא ביומא (טז ע"א) נאמר: "מכוון ורואה כנגד פתחו של היכל". לפי גרסה זו, עיקר הנידון הוא הראייה לכיוון ההיכל, וניתן לבאר בדומה למתבאר על פי הנוסח במשנה בפרה, שההיכל עצמו אינו מעכב.

7 הנפקא מינה בשאלה זו תהיה במקרה שיש משהו המסתיר את מקום ההיכל, כמו שאנחנו מוצאים, שהחפץ חיים בליקוטי הלכות הנ"ל הסתפק לגבי כיפת הסלע הנמצאת על מקום המקדש אם היא מהווה מחסום המונע את עשיית העבודה.

8 אמנם, יש מקום לדון בדברי החזון איש אם אכן זו כוונתו. הרב עזריה אריאל כתב בספר "פרה אדומה כהלכתה" עמ' 424-425, שאין כוונת החזון איש לומר שאין דין ראייה בכלל, אלא שלא מספיקה ראייה כשעומד מן הצד, אך גם לדעתו יש צורך בראייה. מכל מקום, בהמשך דבריו הרב עזריה מוכיח מעשיית הפרה במשכן, שאין דין ראייה, מאחר שהפרה נעשתה מחוץ לשלושת המחנות, כאשר המשכן עמד במרכז המחנה, והמרחק הגדול ממקום עשיית הפרה ועד למשכן אינו בתוך טווח ראייה סביר.

9 יש לציין, כי הגרי"ז בדבריו אינו מתייחס למציאות בה ההיכל אינו קיים אלא רק למציאות בה מסתכלים אל ההיכל הבנוי – וגם אז הוא מדגיש, כי הראייה הנדרשת היא ראייה של חלל ההיכל בפנים, ולא של כתליו. נראה שלהבנת המשנת יעקב, בהיעדר המבנה של ההיכל, לא ניתן להגדיר את האוויר הנמצא שם כחלל.